

Велибор ЛАЗАРЕВИЋ

ВУЧАРСКИ И РАНИЛАЧКИ ОБРЕДИ И ПЕСМЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

Апстракт: Рад је посвећен вучарским и ранилачким обредима и песмама које су малобројне. Захваљујући записима Татомира Вукановића у Средачкој жупи и Владимира Бована у Сиринићкој жупи успели смо да реконструиремо вучарски обред, а захваљујући описима Ивана Јастребова ранилачки церемонијал на Косову и Метохији. Оба се до данас нису сачувала у обредној функцији.

Кључне речи: вучарски обред, песме, обредни контекст, ранилачки обред, песме, обредни контекст.

Вучарски обред и вучарске песме припадају зимском усменом лирском циклусу. Без обзира на то да ли је обред инициран тек убијеним вуком или раније убијеним, вучарске песме су увек биле пригодне: посвећене домаћину и жељама вучара да заштите мал домаћина од вукова и да се умноже кућевна добра.

У селима Ибарске долине вучаре називају „именом ’вучарија’, а поворке младића ’као сватови’ (Сочаница).“¹

Вук се сматра култном животињом „код већине балканских народа: Срба, Хрвата, Црногораца, Македонаца, Бугара и Арбанаса

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века (број 148020)* који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

¹ Татомир Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији*, Војноиздавачки завод и VERZAL pres, Београд 2001, 72.

(...) којој се придају натприродна снага и моћ па је он одавно ушао у народну религију ових народа.²

„Познати су и утврђени многи заједнички елементи у фолклору балканских народа, као што је случај са култом вука, али је порекло тих заједничких елемената врло тешко, понекад немогуће утврдити, то јест разлучити шта је старобалканско, наслеђено од прасловенских балканских народа и тим путем ушло у фолклор свих балканских народа које су усвојили и суседни народи путем међусобних контаката.“³

По Боровоју Дробњаковићу вучарски обичај се „са више детаља подудара са римским обичајем *’luperkalia’*, па неки мисле (Шневајс, Нодило) да је отуда и примљен. Нодило указује да је *’diskursus luperkotum’*“, што је некада вршено у Риму, у ствари обилажење домова по селима које врше наши вучари, односно *чаројци*, како их називају у задарским Котарима.“⁴

По Татомиру Вукановићу „о Божићу, у меснице, уобичавало се од старине код Срба у Метохији и на Косову да кроз села иду маскиране поворке вучара. Један млађи мушкарац *’направи се као снаша’*, уз њега иду младожења, девер, гочобија и један од млађих сељака који вучју кожу, сасушену, а напуњену сламом, носи на једној мотки. Ова група ритуалних играча и певача зауставља се пред свачијом кућом, где уз свирку на неком музичком инструменту и ударање тупана отпева:

*’Иде вук из планине,
Да му даду комад сланине’*

Кад вучари иду кроз село, они напросе пуне вреће меса, сланине, пита, а неко им подари и неки хаљетак.

Вучари се називају и именом *’вуча снаша’*. Каткад би понека група вучара сељацима продавала и понеку длаку од вука коју су сељаци употребљавали у мађијске сврхе и за чаролије.

У Средачкој жупи вучари би трипут село обилазили и *’нешто бајали’*, па би тек онда прошли кроз село и сабирали дарове.

Било је случајева да су се и по два-три *’вука’*, испунила сламом, налазила у поворци вучарија. Сељаци су вучаре даривали нај-

² Радмила Кајмаковић, *Обичаји у вези са вуком код балканских народа*, Рад XIV конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Призрену 1967, Београд 1974, 631.

³ Радмила Кајмаковић, исто, 631.

⁴ Боровоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научна књига, Београд 1973, 190.

чешће сувом сланином, али су добијали као подарок и 'тежину' – повесма, вуну, новац, лук (Сочаница).⁵

У селу Севцу у Сиринићкој жупи група вучара је обилазила село. Сачињавали су је пет одраслих мушкараца. „Двојица су се звала *дедије*. Они су се необично одевали: били су омотани изокренутом кожом, обично овчјом или козјом, на очима су имали обожак са отворима за очи, а нагарављени су били (...) 'као коледари'. Један *дедија* је певао, или обојица. Они су имали дрвене сабље и играли су по дворишту са сабљама у руци. Један од коледара је представљао *бабицу*. Он је носио кудељу и вретено и љубио је руке људима. Четврти вучар носио је вука натакнутог на мотку а пети је водио коња и скупљао дарове: сир, месо, масло, пасуљ, јаја и друге намирнице.”⁶

У селу Врбештици у Сиринићкој жупи упамћени су вучарски обреди с краја 19. века. „Група је такође од пет чланова и распоред улога је био исти као код оних у Севцу, само што су вучара који је представљао женско чељаде звали 'мланеста'. Ову 'невесту' момци су нападали са намером да је 'отму', али су је она два вучара са сабљама бранили од нападача. Домаћини су их даривали намирницама (...). 'Ово се дарује да Бог чува од свако лоше'. Вучари су одлазили пред сваку кућу, осим куће 'која има гроб', која је у жалости годину дана. У Врбештици вучари су обилазили куће у селу и после ослобођења 1945. Касније су вучарење забраниле власти (...). 'Били су ка коледари'.”⁷

Као што је Веселин Чајкановић утврдио вук представља божанство мртвих, божанство доњег света.⁸ Као такво познато је и другим народима.⁹ Њему су се у Сиринићкој жупи приносили дарови. Домаћице су „спремале посебне колаче, величине симита којима су даривале вучаре када би дошли пред њихове куће. Оне

⁵ Татомир Вукановић, исто, 71–72.

⁶ Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, 1977, 39. (Казивао Милосав Станковић из села Севца у Сиринићкој жупи. (Исто, 39))

⁷ Владимир Бован, 1977, 39–40. (Казивала Петкана Стојановић (рођ. 1885) из села Врбештице у Сиринићкој жупи. (Исто, 39))

⁸ Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, (приредио Војислав Ђурић), СКЗ, Београд, 1973, 323.

⁹ „Религијски значај вука познат је. Он је демонска животиња која стоји у вези са доњим светом. За то можемо наћи довољно доказа у многим религијама: у грчкој, римској, германској, галској, и у религијама других народа средоземнога света какве су етрурска и мисирска. Хтонична божанства и демони јављају се често у вучјем облику: етрурски бог доњег света има вучји облик (...)“ (Чајкановић, исто, 321)

су свакако некада имале свој пуни обредни смисао, али је он временом веома замагљен.¹⁰

Код балканских народа „у опходима са вуком постоје извесне разлике, па се могу утврдити две основне варијанте ових опхода. I – опходи са вучином који се врше када се убије вук, дакле, директна награда за убијену штеточину. Ова варијанта је најчешћа и констатована је код већег броја становништва динарских предела, код Срба, Хрвата, Црногораца и Арбанаса. Другу варијанту чине овакви исти опходи са вучином, само се они не врше када се убије вук, него су везани за одређене периоде у години, најчешће се врше у току Божићнег поста. Ова варијанта запажена је у западним динарским крајевима код Срба и Хрвата.“¹¹

Вучарски обред био је једноставан, без великог церемонијала, те у њему и није било много времена за песму и разноврсност мотива.

Вучарске песме су устаљене композиције које се састоје од обраћања домаћину, представљању улова (вука), тражењу поклона – награде и изражавању добрих жеља. Разлике у овим песмама огледају се у различитим набрајањима и дескриптивним елементима.

У студентским записима са Космета спомињу се вучарски поздравни домаћину на почетку песама: *Домаћине роде мој; Домаћине газдо наш; Добро јутро газдо мој.*¹² У једној песми се за вука тражи сочице, сланине и сиренце; у другој вучица, масленце, ракија, мед, сира; у трећој: меда, крушке и вунице.¹³ Све су у седмерцу и осмерцу са парним римама.

Пуно значење о заштитној улози вучарског обреда за стоку дочарава песма у којој се набрајају све врсте домаћих животиња које су изложене нападима вука и за сваку врсту се тражи одговарајући дар и ово је типична композиција вучарских песама са Космета:

Домаћине газдо мој,
ето вука у двор твој.
Подај вуку сочице,
да не коље овчице;
подај вуку сланине
да не дође с планине;
подај вуку вуницу
да не коље јуницу;
подај вуку масленце

¹⁰ Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, 1977, 40.

¹¹ Радмила Кајмаковић, исто, 632–633.

¹² *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39.

¹³ *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39.

да не коље теленце;
подај вуку сиренце
да не коље јагњенце.¹⁴

Поред ранијих записа, вучарске песме записиване су и у периоду 1975–1992. у Гори (Шарпланинска жупа код Призрена), у Подујеву, Бресју и Угљару код Приштине¹⁵, али није познато да ли је и вучарски обред тада постојао.

Данас је вучарски обред сасвим изумро на Косову и Метохији а песме се памте фрагментарно код старијег живља или су заборављене а сећање на обред било само у траговима.¹⁶

Ранилачки обред и ранилачке песме

Песме на ранилу имале су магијску и симболичку улогу изазивања сунца. То доказује махање угарцима у косовском Поморављу и ранилачке песме које су биле и божићне у Призренском Подгорју.¹⁷ Певале су их девојке и жене водоноше, или оне у колу и на седељкама по кућама.

То се по Јастребову догађало у селима Призренског Подгорја на први дан Божића, а у Косовском Поморављу на Св. Тодора Тирона, Младенце и Благовештење.¹⁸ По Вуку, песме на ранилу певане су на „Цвијети“, „о Благовијести и о Мученицима“¹⁹. То значи да су певане 9. и 25. марта по старом календару и недељу дана пред Ускрс, када падају ови празници. *Ранило* се у источним крајевима Србије одржавало „на Младенце, у девети уторак, на Благовести, а и на Цвети“²⁰, а у срезу бољевачком још и на Беле покладе²¹; у Левчу и Темнићу после Петровдана²²; у Неготинској крајини сваког

¹⁴ *Народна књижевност Срба на Косову*, лирске песме, I, (приредио др Владимир Бован), Јединство, Приштина 1980, 60.

¹⁵ *Обредне народне песме на Косову и Метохији*, 38–39, 120.

¹⁶ Према узорковању на терену у Косовском поморављу и Ибарској долини аутора овог рада почетком овог века.

¹⁷ Иван Степанович Јастребов, исто, 93.

¹⁸ Иван Степанович Јастребов, исто, 41, 93.

¹⁹ Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Сабрана дела, књ. четврта, Просвета, 1975, 148–149.

²⁰ М. Ђ. Шкарић, *Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком гором*, СЕЗБ, СКА, LIV/1, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд 1939, 94.

²¹ Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, Београд 1909, 331.

²² Станоје М. Мијатовић, *Левач и Темнић*, Обичаји народа српског, књ. прва, СЕЗ, књ. седма, 1907, 153–154.

пролећног празника до Ђурђевдана²³. Сремски Планинци су овај обичај одржавали на Благовести и Цвети.²⁴

Најстарији и највернији опис ранилачког обреда на Косову и Метохији забележио је Иван Степанович Јастребов у време свог конзуловања у Призрену између 1870. и 1886. године. По њему, у селима Косовског Поморавља „хришћани су од својих прадедова сачували обичај: на дан Св. Теодора Тирона, 40 мученика и Благовештења до сунчевог изгрева, рано у зору, запале поред села крављу балегу која гори целог дана. Нико ми није умео објаснити због чега и зашто то они чине.

Уочи тих празника, а уједно и уочи других празника, пре страшне недеље по селима све девојке окупљају се у две-три куће.“²⁵ Ово зато што се у страсну недељу није смело певати.²⁶ „Домаћин куће, код кога су дошле девојке, припрема по могућности најбољу вечеру. После вечере девојке играју коло уз песму, до првих петлова. При последњем поју петлова оне истрчавају из куће у двориште и труде се да се попну на кров куће и других зграда.

Ако се догоди да је нека од девојака пре тога заспала онда јој њене другарице везују крадом ногу за клупицу и тако је остављају дотле док се она сама не пробуди.

Обичај да истрчавају из куће и да се пењу на кровове – назива се – *на ранилу*. Девојке седећи на крову куће и других зграда наизменично редом певају (...) песме²⁷: *Диг се попе на ранило, Која неје на ранило, Колци ми се повезаше, Скоч коло да скочимо.*²⁸

Ове девојке „у зору, пре појављивања сунчевих зрака (...) силазе са кровова и улазе поново у кућу да би се опростиле са домаћиним. Пре одласка из куће оне прилазе огњишту и узимају запаљени угарак. Излазећи из куће са угарцима у рукама оне певају следеће:

²³ Момчило Златановић, *Лирске народне песме из јужне и источне Србије*, избор, Београд 1982, 6.

²⁴ Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, први део, Научна књига, Београд 1960, 198.

²⁵ Иван Степанович Јастребов, исто, 90.

²⁶ „У Старој Србији ни девојке ни жене никако не певају песме прве недеље поста, као ни на страсну недељу нигде се неће чути песма ни у кући, ни у пољу. Само у недељу, прве недеље поста, почињу да певају, а и за друге празнике пре страшне недеље. У селу Галичник, а такође и у другим селима Дебра, певају у „недељу православља“, то јест у прву недељу великог поста следећу песму: *Берите се си девојки на собор (...)*“ (Јастребов, исто, 94).

²⁷ Иван Степанович Јастребов, исто, 90–91.

²⁸ Иван Степанович Јастребов, исто, 91–93.

Скоч коло да скочимо!
 Кој може, кој не може;
 Ми обадве да можемо.

При томе бацају угарке у речицу, ако се кућа налази поред реке или потока или у корито напуњено водом, нарочито за ту прилику.²⁹

И у Македонији је забележен ранилачки обред. „У свим селима Дебарског округа, а посебно у селу Галичник, на чисти понедељак, све девојке и младе устају пре зоре, иду до извора и бунара који су најближи и певају...“³⁰

Др Владимир Бован је у селу Готовуши од старих жена забележио „да се добро сећају да се при крају зиме, а то је отприлике почетак марта у овој планинској жупи састајале девојке и жене, али у кућама, и певале ранилачке песме. Обичај је био да се до тога дана заврше сви послови домаће радиности, и они ситнији у плетењу, а и они крупнији у ткању, и други који су били започети с јесени. Песме пуне хумора, биле су намењене оним девојкама и женама које нису биле завршиле започете послове на разбоју, иглама, на преслици. Ови послови су дакле имали време до када их је требало завршити јер је настајало пролеће и наилазили други послови, ратарски и сточарски.“³¹

Изласком „на ранило“ називао се и обред који се пре зоре на први дан Божића изводио у кућама у селима Муштуште, Љубижда, Кориша и другима у Призренском Подгорју када се у домовима седло око огња и певале песме „на ранило“. „Обично жене и девојке тада играју главну улогу у томе. Мушкарци ретко узимају учешће у песмама“.³² Тада певају песме: *Ој убава ми девојко/ чије ведро рано звони?; Шајка лађа ора’ова; Узблејала бела овца; Старац оре на планину; Диг се Като, мајке злато! А кад се најави зора певачице певају: Д’н д’ница огрејала; Нинковица л’н сејала; Три се друге друговале; Што ј’убава Ивина планина.*³³ Од ових девет песама које је Јастребов забележио у Призренском Подгорју, прве две би заиста биле ранилачке, а у онима из Косовског поморавља, као што је приметио и Владимир Бован, само две су праве ранилачке.³⁴

²⁹ Иван Степанович Јастребов, исто, 93.

³⁰ Исто.

³¹ Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина 1977, 43.

³² Иван Степанович Јастребов, исто, 41.

³³ Иван Степанович Јастребов, исто, 44–47.

³⁴ Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, 42–43.

Ранилачке песме су махом у седмерцу и осмерцу. Разнородних су мотива који су се заједно са песмама инфилтрирали из других подврста усмене лирике (чобанске, сватовске)³⁵ а ранилачке би биле само по томе што се певају на ранилу. До те позајмице је вероватно дошло након разарања првобитног посленичког и певајућег контекста којим је створен погодан простор за позајмице. Да није било описа Јастребова и Владимира Бовна не би се ни знало како је изгледао.³⁶

Праве ранилачке песме чији су мотиви очувани ретке су на Косову и Метохији као и у другим крајевима. Такве су: *Устај снашо танана*,³⁷ *Скочи коло да скочимо*,³⁸ *Ој убава ми девојко, Шајка лађа ораова, Која неје на ранило, Д'н Д'ница огрејала*³⁹.

У једној од ранилачких песама које је Јастребов забележио у Косовском Поморављу позива се на ранило прво поп, потом попадија и најзад кнез Иван:

Еј Иване, кнеже Иване!
 Рано, најрано!
 Устај рано на подранак!
 Рано, најрано!
 Све се овце изјагњише!
 Рано, најрано!
 Свака овца по јагњета,
 Рано, најрано!
 Преоткина два јагњета
 Рано, најрано!
 Свака овца по карлицу!
 Рано, најрано!

³⁵ Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина, 42.

³⁶ Јастребов, исто, 41, 93; Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, 1977, 43.

³⁷ *Обредне народне песме са Косова и Метохије*, студентски записи (приредио др Владимир Бован), Институт за српску културу, Приштина, Бесједа, Бања Лука, Дом културе „Свети Сава“, Исток 2000, 43 (записала Радојка Забуновић, Гатње, Гребно и Неродимље код Урошевца).

³⁸ *Српске народне умотворине са Косова и Метохије на страницама „Цариградског гласника“* (приредио Владимир Бован), Дом културе „Свети Сава“, Исток, Хвосно 2006, 20. (Првобитно објављена у броју 18/1905, „Цариградског гласника“, а записао је Станимир Станимировић у Белом Пољу код Пећи). (Исто, 160)

³⁹ *Народна књижевност Срба на Косову*, лирске песме I (приредио др Владимир Бован), Јединство, Приштина 1980, 61–63.

Преоткина две карлице
Рано, најрано!⁴⁰

„Кад се појави зора“ девојке певају песму пуну симболике и прикривеног еротског набоја:

Колци ми се повезаше,
невесту нам однесоше.
Скочи момак гологлав,
Необучен, распасит:
Он је добар орач,
Он ће љубу откупит, отхранит.⁴¹

Песма *Ој убава ми девојко / Чије ведро рано звони ?/Најрано је девојкино!(...)* на најбољи начин одсликава један од амбијената – крај извора и бунара – у којима су се ове песме певале.

Ту су и позиви у ранилачко коло:

Шајка лађа ораова,
лепша љуба Јованова.
Еј, Јоване, домаћине!
праћај мене жут папуче,
мене ми се докидале,
играјући, појајући,
искачући на ранило.⁴²

Ширу варијанту Јастребовљеве песме⁴³ забележио је учитељ Митар К. Вучковић из Горњег Села у Средској жупи и објавио у *Цариградском гласнику* 1902. године:

Скочи коло да скочимо,
који више, који ниже,
попадија понајвише
која ије поскурице
и Петрове грудичице
Ђурђеве јагњичице
и божићне сланинице⁴⁴

⁴⁰ Јастребов, исто, 91–92.

⁴¹ Иван Степанович Јастребов, исто, 92–93.

⁴² Исто, 44.

⁴³ Исто, 93.

⁴⁴ Српске народне умотворине са Косова и Метохије са страница „Цариградског гласника“, 20, 224.

У Косовском Поморављу „девојке певају (...) песму оној од девојака која је заспала за време кола у кући, а такође и оној која није дошла на седељку“.⁴⁵

Која неје на ранило,
рано, најрано!
сипите јој мало воде,
посипите лењивицу,
и дајте јој ћурје јајце
да омије русе косе,
што не дошла у другачке.
Другачке ју претекоше,
сваку песму испеваше
и све књиге прочиташе,
лењивица у чергици,
у чергици јоште спава.⁴⁶

Или се песмом позива снаша да се угледа на вредну свекрву:

Устај снашо танана,
свекрва је устала,
три вретена опрела,
и четврто почела.
Устај снашо танана.⁴⁷

Ранилачки обред и ранилачке песме су, према нашим сазнањима, замрле на Косову и Метохији. Њихово време је прошло као и патријархално доба.

Нажалост, вучарским и ранилачким песмама на Косову и Метохији није посвећена нарочита пажња од ранијих истраживача (сем Ивана Јастребова који је доста простора посветио ранилачким, док вучарске и не спомиње). Тако да и данашњи истраживачи и проучаваоци обредне лирике трпе последице тог површног односа.

⁴⁵ Јастребов, исто, 92.

⁴⁶ Јастребов, исто, 100.

⁴⁷ *Народна књижевност Срба на Косову*, лирске песме, I, 63.

Литература

- Бован, 1977: Владимир Бован, *Српске народне песме са Косова и Метохије*, Јединство, Приштина.
- Вукановић, 2001: Татомир Вукановић, *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања на Косову и Метохији*, Београд.
- Дробњаковић, 1960: Боривоје Дробњаковић, *Етнологија народа Југославије*, Научно дело, Београд.
- Чајкановић 1973: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба* (приредио Војислав Ђурић), СКЗ, Београд.

Извори

- Јастребов 1886: Иван Степанович Јастребов, *Обичаји и песни турецких Србов* (в Призрени, Ипеки Морави, Дибри), С. Петербург.
- Вук 1, 1975: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме*, 1, Сабрана дела, књ. четврта, Просвета.
- Грбић 1909: Саватије Грбић, *Српски народни обичаји из среза бољевачког*, Београд.
- Златановић 1982 (б): Момчило Златановић, *Лирске народне песме из јужне и источне Србије*, избор, Београд.
- Мијатовић 1907: Станоје М. Мијатовић, *Левач и Темнић*, Обичаји народа српског, књ. прва, СЕЗ, књ. седма.
- Шкарић 1939: М.Ђ. Шкарић, *Живот и обичаји „Планинаца“ под Фрушком гором*, СЕЗб, СКА, LIV/1, Живот и обичаји народни, књ. 24, Београд.

Velibor LAZAREVIĆ

Wolf's and Getting up Early Rituals and Poems
in Kosovo and Metohia

Summary

There used to be a custom in Kosovo and Metohia in „Mesnice“ that, during patriarchal time (before the Second World War), groups of people were going through villages carrying the skin of the killed wolf on the pole. During that ritual the occasional wolf-related poems were sung for the protection of cattle from wolves over the year and for the well-being of the master of the house. Some of the mentioned poems were written down during the 70-ies and 80-ies of the 20th century.

Getting up early-related poems were sung in Kosovo and Metohia at the first day of Christmas, Saint Todor Tiron, Mladenci (The Youth Celebration) and Blagoveštenje. The girls were singing them in the houses, on the roofs, by the springs, in the dance... They are to be invitation-related, occasional, teasing, well-meant, praiseworthy...

Both rituals had become now extinct, but the memories of the people survived them.